

De gorilla en de jongen

1

Het perron was een slagveld: een bijna zeventig meter lang strijdtoneel, rechtstreeks overgeplaatst vanaf de Noord-Franse kust.

Overal hing rook, mensen klampten zich aan elkaar vast. Er klonken uitroepen van pijn en van wanhoop wanneer geliefden uit elkaar werden gerukt. En er waren stille tranen, zachte bemoedigingen die in oren werden gefluisterd: dat dit maar tijdelijk was, dat er niets zou veranderen, *ik blijf altijd je moeder, je ouder*.

Te midden van al die ellende liep een jongen, vechtend tegen de tranen en het gedrang om hem heen. Hij zag er net zo uit als alle andere vluchtelingen op het station: verordening, label en gasmaskertas. Maar in plaats van zich in een wagon te laten persen, liep hij juist weg van een net gearriveerde trein.

Hij had geen idee waar hij naartoe ging, wist ook niet zo goed naar wie hij moest uitkijken. Maar wat hij wel wist, was dat hij niets moest hebben van het drama om hem heen. Hij liet zijn blik over de menigte gaan, vervloekte de rook die in zijn ogen beet. Veel was er niet meer nodig om zijn toch al korte lontje te ontsteken en de lange reis hiernaartoe was genoeg geweest om hem aan het smeulen te krijgen.

Hij vloekte inwendig en toen hardop, het kon hem ook niet meer schelen wie het hoorde. Hij zou het nog een minuutje geven, kijken of iemand zichzelf kenbaar maakte. En zo niet? Nou, dan zou hij gewoon stiekem op een trein stappen en zich weer terug naar het noorden laten brengen. Hij zou zich in de

bagageruimte verstoppert, tussen de stoffige zakken vol brieven van soldaten die smeekten om naar huis te mogen komen. Hij wist hoe ze zich voelden. Ook hij wilde terug naar huis, ondanks alles. Zolang hij maar niet hier hoefde te zijn.

Het was inmiddels twee maanden geleden dat zijn vader naar het front was vertrokken. Lange maanden, stuk voor stuk, en elke dag had hem wat harder gemaakt, had de knoop in zijn maag aangetrokken, had zijn boosheid, zijn woede vergroot.

Opnieuw tuurde hij naar de gezichten achter de omheining, niet wetend naar wie hij op zoek was of hoe hij zou reageren als iemand het waagde om naar hem te glimlachen of hem te wenken.

Hij kende de vrouw niet die hij hier zou treffen, wilde haar ook niet kennen, en nu ze blijkbaar niet was komen opdagen, voelde hij zich dan ook niet teleurgesteld.

Ik ga naar huis, zei hij tegen zichzelf. Het hoefde niet naar zijn grootmoeder te zijn. Dat rotmens. Hij zou echt niet ergens naartoe gaan waar hij niet welkom was. Niet meer. Hij zou wel ergens een vrij plekje vinden. Daarvan waren er overal genoeg. Hij zou leven van restjes, van wat hij kon vinden. Hij zou zich door niemand laten tegenhouden. Niemand zou hem *durven* tegenhouden.

Maar net toen de jongen zich omdraaide om terug te keren naar het noorden, voelde hij een hand op de draagriem van zijn tas. Geen vriendelijke hand. Meer als een kerkuil die een muis grijpt.

‘Joseph Palmer?’ De jongen herkende de toon, die had hij vroeger vaak genoeg gehoord. Een smeris, hij wist het zeker.

‘Joseph? Ben jij Joseph?’

Er verscheen een gezicht boven zijn schouder en in zijn blikveld, te dichtbij om scherp te kunnen zien. Maar hij zag geen kinband van een politiehelm, enkel een warrige bos grijzende

rode krullen die alle kanten op stonden.

‘Ik kom je afhalen, knul.’

Een vrouw. Een hard gezicht – doorleefd. En een lage, wat schorre stem. De jongen keek haar in de ogen en daagde haar uit om terug te kijken. Dat deed ze en ze leek ongeveer even blij om daar te zijn als hij was.

‘Geen idee waar u het over hebt, dame. Ik wilde net vertrekken. Ze sturen me naar het platteland, samen met de anderen.’

De vrouw trok nu wat harder aan de draagriem. ‘Met dat accent? Dacht het niet, Joseph.’

De manier waarop ze hem vasthield, beviel de jongen niets, net zomin als de manier waarop ze hem niet geloofde – ook al had ze gelijk. Hij haalde een schouder op en probeerde zich los te maken, haar al die tijd boos aankijkend, maar haar greep verslaptte niet.

‘Blijf van me af, ja? Ik ken u niet. Laat me los of ik trap een scène.’

De vrouw twijfelde er geen moment aan. Ze voelde hoe sterk de jongen was, ondanks zijn schriële bouw.

Zelf was ze ook het liefst weer vertrokken, het was niet alsof zij dit graag wilde of nodig had, maar ja, die belofte, hè? Een heel oude belofte misschien, maar nog altijd een belofte, en ze was nu eenmaal iemand die zich aan haar beloftes hield. Of dat in elk geval probeerde.

‘Joseph,’ zuchtte ze, ‘ik weet dat jij het bent. Dus je kunt schreeuwen en ontkennen zoveel je wilt. Maar ik heb voor wel hetere vuren gestaan knul, mij krijg je niet zo snel klein.’

De vrouw draaide zich om en trok Joseph met zich mee, ondanks zijn felle verzet. Maar na nog geen tien meter merkte ze dat ze werd afgeremd. De jongen had zijn hakken in het zand gezet.

Ze draaide zich weer om, klaar om hem de les te lezen. Maar toen ze haar mond opendeed, zag ze dat het niet Joseph was die

hen tegenhield, maar een man in pak die Josephs andere arm beet had, waardoor die nu boos twee kanten op werd getrokken.

‘Bent u zijn grootmoeder?’ De man zag er niet uit alsof hij haar ermee wilde feliciteren.

Joseph voelde haar verontwaardiging over zijn vraag.

‘Nee, dat ben ik niet.’

‘Maar bent u verantwoordelijk voor hem?’

Joseph merkte dat ook die vraag haar niet echt beviel, maar de man had een punt. Met haar komst naar het station had ze een grens overschreden en nu was ze verantwoordelijk voor Joseph, of ze dat nu allebei wilden of niet.

‘Ja.’

Joseph trok een gezicht en begon vervolgens als een wilde hengst tussen hen in te bokken.

‘Nou, hij heeft van mij gestolen.’

De woorden zorgden ervoor dat de jongen stopte met zijn wilde bewegingen, heel even maar; toen zette hij nog een tandje bij, waarbij hij zichzelf aan de greep van de man wist te ontworstelen, maar niet aan die van haar. Zij hield hem nog altijd vast.

‘Is dat waar?’ vroeg ze Joseph, terwijl ze met een ferme ruk een eind maakte aan zijn bokkensprongen, al zag ze de wilde blik in zijn ogen best.

‘Hij liegt,’ beet hij haar toe. ‘Alsof die idioot iets heeft wat ik zou willen hebben. Echt niet.’

Haar blik ging van de jongen naar de man.

‘Hij zegt dat hij niets heeft gestolen,’ zei ze, alsof de man Josephs platte, noordelijke accent niet zou kunnen verstaan.

De man nam er geen genoegen mee. ‘In dat geval vindt hij het vast niet erg om even zijn tas te openen.’ Hij rukte Josephs bagage uit zijn hand en deed een stap achteruit toen de jongen tegen zijn benen probeerde te trappen.

‘Hou dat kind een beetje in bedwang,’ zei hij, worstelend met

de gesp van de tas, voordat hij in de gaten kreeg dat die slechts met een stukje touw was dichtgebonden.

Al snel had hij het los en viel de tas open.

De vrouw boog zich naar voren en trok een gezicht bij de vreselijke stank die eruit opsteeg.

‘Als daar al iets van u in zou zitten,’ zei ze tegen de man terwijl ze achteruitdeinsde voor de walgelijke geur, ‘waarom wilt u het dan in hemelsnaam terug hebben?’

Maar de man liet zich niet van zijn stuk brengen. Met zijn handen duwde hij sokken en onderbroeken aan de kant, die eruitzagen alsof ze met tegenzin de loopgraven van zo’n 25 jaar eerder hadden overleefd.

‘Aha!’ riep hij uit toen hij twee grote, in bruin papier gewikkelde pakketten ontdekte. ‘Kun je dit dan misschien uitleggen?’

Zonder een spier te vertrekken, begon Joseph zijn armzalige kledingstukken terug in de tas te stoppen. ‘Boterhammen.’ Hij haalde zijn schouders op. ‘Die heeft moeder voor me gesmeerd, voor onderweg.’

De schouders van de vrouw zakten, en op dat moment beseftte Joseph dat hij zich had verraden, of in elk geval tegenover haar. Hij had geen idee waarom ze had aangeboden om hem op te vangen, of wat hen verbond, maar het was duidelijk dat ze wist dat hij geen moeder meer had, hij zag het in haar ogen. En het stoorde hem dat zij dat wist.

‘Onzin!’ riep de man. ‘Je bent een dief en dat zal ik bewijzen ook.’ Met veel bombarie scheurde hij het papier van een van de pakketten en onthulde een stuk kaas dat zo groot was, dat je er een staldeur mee open zou kunnen houden. En alsof dat nog niet genoeg was, bleken er in het andere pakket genoeg plakken spek te zitten om een heel peloton mee te voeden.

Daar kwam die geur dus vandaan. Beide pakketten waren duidelijk al te lang uit de koeling.

‘Ziet u?’ blafte hij, terwijl hij ze weer inpakte. ‘Die jongen is een leugenaar, een dief. Hij heeft deze pakketten uit mijn tas gestolen toen ik lag te slapen. Ik eis excuses, knul, en wel nu.’

Maar die zou hij niet krijgen. Het lontje van de jongen was nu ontstoken en Joseph sprong naar voren, zijn vuisten in de lucht, waardoor de vrouw gedwongen was hem aan zijn nekvel terug te trekken.

‘Genoeg!’ schreeuwde de man en wees naar het loket. ‘Daar staat een politieagent. Twee zelfs. Eén woord van mij, jongen, en je zit pas echt in de problemen. Net als u, vrouwtje,’ voegde hij eraan toe en gebaarde afkeurend naar haar. ‘U zou zich moeten schamen, met alles wat er gaande is, om die jongen zo zijn gang te laten gaan en alles te stelen wat los en vast zit.’

Joseph kreeg de indruk dat de vrouw de woorden van de man over hem misschien nog wel leek te accepteren, maar dat er iets in haar knapte toen hij over haar begon. Ze liep rakelings langs hem heen en griste daarbij de pakken uit zijn handen.

‘Wat doet u daar?’ zei hij.

‘Precies wat u vroeg,’ antwoordde ze zonder om te kijken, waardoor de man moest rennen om haar bij te kunnen houden. ‘Prima als u de politie erbij wilt halen. Maar ik denk dat die wel verbaasd zullen zijn als ze zien dat één man dergelijk grote rantsoenen bezit. Al zult u er natuurlijk een goede reden voor hebben, met die hoogstaande principes van u.’

Het gezicht van de man liep rood aan. ‘Mevrouw, wacht...’ stamelde hij, maar de vrouw ging alleen maar sneller lopen.

‘Geen sprake van!’ antwoordde ze. ‘Dit is een heel nare, onaangename zaak en als er sprake is van diefstal, in *welke* vorm dan ook, dan moet dat worden uitgezocht. En wel meteen.’

‘Nou, misschien... was ik een beetje... voorbarig. Ik bedoel, het is duidelijk dat deze jongen problemen heeft. Dat zag ik al aan zijn gedrag tijdens de reis vanuit Yorkshire. Misschien dat

het beter is... voor hem... als we gewoon vergeten wat er is gebeurd.' Hij deed een poging om de pakketjes van de vrouw af te pakken, maar die gaf geen meter toe.

'O nee, geen sprake van,' zei ze doodgemoedereerd. 'Ik moet er niet aan denken dat iemand die een misdrijf heeft gepleegd, vrijuit zou gaan, *wat* voor misdrijf dan ook. Het zijn zware tijden, zoals u al zei. We moeten elkaar steunen, niet van elkaar stelen.'

De politieagenten waren nu op nog maar enkele meters afstand en de vrouw begon al met de pakketten naar hen te zwaaien. Joseph vermoedde dat de mannen ze waarschijnlijk al konden ruiken en verwachtte half-en-half dat ze er walgend vandoor zouden gaan.

Maar in plaats daarvan deden ze een stap naar voren, in de richting van de vrouw, wat genoeg was om de man in zweten uit te laten breken. Met een wanhopige sprong rukte hij een van de pakketten uit haar handen, waarna hij de menigte weer indook en uit het zicht verdween.

Met een al even behendige beweging pakte de vrouw Joseph bij de hand en veranderde van richting, waarbij ze deed alsof ze zwaaide naar iemand in de buurt van de uitgang, in plaats van naar de politie. De agenten trokken zich terug en de vrouw baande zich met de jongen een weg naar de straat.

Joseph liet het allemaal bezinken. Hij wilde hier helemaal niet zijn, met deze vrouw. En na wat hij zojuist had gezien, schatte hij zijn kansen om iets met haar uit te halen laag in. Niet dat het hem ervan zou weerhouden om het te proberen.

'Dat wordt dus kaas vanavond,' zei hij. 'Zie het maar als een cadeautje van me, dame.'

De vrouw hield haar pas niet in, keek ook zijn kant niet op. In plaats daarvan liet ze het pakket in de eerstvolgende vuilnisbak vallen. Josephs gezicht betrok.

'Als je dat eet, kom je de rest van de maand niet meer van

de wc af,' zei ze. 'Iets wat *jij* misschien niet erg vindt, maar sommige mensen hebben nog meer te doen. Laat ik dus twee dingen duidelijk maken. Diefstal wordt niet getolereerd. Waag zoiets niet nog een keer, want ik geef je persoonlijk aan. En ten tweede wens ik geen dame te worden genoemd. Mijn naam is Margaret Farrelly. Mags voor vrienden, mevrouw F voor jou. Heb je dat begrepen?'

De jongen zei niets en liet ook niets merken, zijn emoties veilig weggestopt. Voorlopig.

'We moeten ons haasten, dus geen getreuzel. Als straks dat luchtalarm afgaat, willen we hier niet meer in de buurt zijn, geloof mij maar.'

De jongen volgde haar gehoorzaam.

Hij keek omhoog naar de hemel, maar zag niets. Geen zon, geen bommenwerper en – belangrijker nog – geen hoop.

2

Joseph had geen idee hoe ver de vrouw van het station af woonde, maar zo langzamerhand begon hij zich af te vragen of ze het adres nog voor het eind van de oorlog zouden bereiken.

De bus kroop door de straten, hobbelde over bulten en door kuilen met een geschok dat via de wielen tot in de lichamen van de passagiers voelbaar was.

Volledig van zijn stuk gebracht, leunde Joseph met zijn hoofd tegen het raam, wat voor nog meer trillingen zorgde.

Hij had nog nooit zoiets gezien: hij was nog nooit in de stad geweest, welke stad dan ook, maar in zijn hoofd had hij het zich allemaal heel anders voorgesteld. Hij had hoge gebouwen verwacht, gebouwen die reikten tot in de lucht, van stevig beton of steen – niet deze puinhopen en rook en ellende.

Zijn blik viel op de eerste verdieping van een gebouw waarvan de gevelmuur was weggevaagd; overal lagen kapotte stoelen en tafels. Een eenzaam schilderij van een tropisch strand hing nog stoïcijns aan een spijker: een stukje paradijs midden in de hel.

Het huis ernaast was al net zo verwoest en niet minder surrealistisch. Ook hier miste de gevelmuur, maar meubels waren er niet te zien, enkel een omgevallen houten kist met kerstversieringen. Overal tussen de ingestorte balken lagen kerstballen en glinsterden losse slierten engelenhaar.

Tien minuten later en maar een paar meter verderop zag hij een jongen, iets ouder misschien dan hij zelf, die op een kist voor een boekwinkel zat. De deur en de ramen lagen in stukken

aan zijn voeten, naast een keurig stapeltje boeken. De jongen bladerde door een dik exemplaar. Toen hij was aangekomen bij het eind stond hij op, klauterde over het puin en zette het boek terug op een plank.

Afkeurend trok Joseph zijn bovenlip op. Hij snapte niet waarom die jongen de boeken niet gewoon onder zijn jas stopte en ermee vandoor ging. Wat een idioot.

Sinds ze het station hadden verlaten, hadden Joseph en mevrouw F weinig tegen elkaar gezegd. Ze had nog wel een poging gedaan, zij het niet van harte, maar omdat Joseph alleen maar in eenlettergrepig gebrom had geantwoord, had ze het al snel opgegeven en hadden ze verder geluisterd naar de gesprekken van de overige passagiers, die ook niet echt vrolijk klonken.

‘Ze vonden hem op de hoek van Lunham Road. Een deel van hem tenminste, zijn linkerbeen en portemonnee lagen een paar meter verderop. Niet dat er nog wat in zat... in die portemonnee, bedoel ik.’

‘Het eind is nog lang niet in zicht, hoor...’

‘Vanavond gaat het luchtalarm weer af, let maar op. Die schemeroorlog was zo slecht nog niet, hè?’

De stemmen werden ruis voor Joseph, zoals dat ook altijd uit vaders radio geklonken had, hoe goed hij hem ook altijd had proberen af te stemmen.

Hij zuchtte eens diep, maar het hielp niet tegen de frustratie die hij vanbinnen voelde. De bus was alweer gestopt en maakte geen aanstalten om verder te rijden. De uitlaat stootte dikke wolken van protest uit.

‘Nou heb ik er genoeg van,’ mopperde mevrouw F, terwijl ze haar tas van de vloer pakte en die van Joseph liet staan. ‘De rest lopen we wel. Kom op, voordat ze ons ronselen om puin te ruimen.’

Joseph worstelde zich achter haar aan en bekommerde zich

niet om zijn bagage, die tegen elke passagier aan sloeg die de pech had om aan het gangpad te zitten. Ook hij klauterde het trappetje achterin af, door de open achteruitgang van de bus naar buiten.

Hij vroeg zich af of er in deze stad nog wel iets was met een deur ervoor.

‘Zorg dat je me bijhoudt. Ik heb geen tijd of zin om je tussen hier en thuis te moeten zoeken. De dag was zo al lang genoeg.’ Ze baande zich een weg langs de bus en het ingestorte gebouw dat de weg blokkeerde, voorbij een groepje kinderen dat bezig was met een macaber spelletje ‘Wie het vindt mag het houden’ tussen het puin.

Er kwam geen eind aan alle beelden en geluiden die Joseph moest verwerken: huizen zonder daken, daken zonder muren, krantenjongens en geloofsfanaten die allemaal om het hardst het einde van de wereld verkondigden. Maar mocht iets al indruk op hem maken of hem van zijn stuk brengen, dan liet hij dat niet merken. In plaats daarvan volgde hij wrokkig mevrouw F, waarbij hij de afstand tussen hen zo groot mogelijk hield, zodat het vooral niet leek alsof hij haar gehoorzaamde.

‘We zijn er bijna,’ blafte ze tot zijn opluchting. Zijn handen begonnen al blauw te worden. Begin februari was geen geschikte tijd om zonder handschoenen buiten te zijn en zijn handen deden pijn van de kou, terwijl ze zich stijf aan zijn bagage vastklampten.

Ten slotte sloegen ze links af een straat in met de naam Calmly View, die er hetzelfde uitzag als elke andere straat die hij tot dan toe had gezien, in die zin dat nog maar de helft van de gebouwen er overeind leek te staan.

‘Zo, we zijn er,’ zei ze en duwde tegen een hek dat net zo onwillig was als de jongen achter haar. De voordeur ging makkelijker open en erachter zag Joseph een gang die donkerder was dan de straat.

‘Schoenen uit bij de deur. Buiten blijft buiten.’ Ze maakte overigens geen aanstalten om haar eigen laarzen uit te trekken.

‘Rechts is de woonkamer. Alleen op zondag. Laat je schoenen bij de voordeur staan en zet je bagage netjes op de trap. Die kun je straks opruimen. Volg mij.’

Joseph vroeg zich af wat zich achter de deur voor hen bevond. Het omzetten van een schakelaar onthulde een fel verlichte kamer die leek te passen bij de persoonlijkheid van de vrouw: kil en levenloos. Een zinken badkuip tegen de muur en een aantal stuurse familiefoto’s, veel meer was er niet te zien. Het fornuis was uit, net als haar hart, dacht Joseph. En aan het kleine hoopje hout en kolen ernaast te zien, leek het er niet op dat daar snel verandering in zou komen.

‘Koud hier,’ zei hij.

‘Tja, wen er maar aan. Dat is het laatste beetje brandstof en we hebben al weken geen levering meer gehad. Niet sinds de laatste jongens van de kolenwerf zijn opgeroepen. De wc is de achterdeur door, aan de linkerkant. Verspil geen papier. En alleen doorspoelen als het echt moet. Hetzelfde geldt voor elektriciteit. Niet lezen in bed, tenzij bij kaarslicht. Of nee, ook maar niet. Ik moet er eerlijk gezegd niet aan denken: jij alleen met een vlam.’

De woorden gingen zijn ene oor in en zijn andere weer uit. De kans dat *hij* een boek zou lezen, was uiterst klein.

‘Luister.’ Ze keek hem nu aan, haar blik indringend en ongemakkelijk. ‘Ik weet dat je hier niet wilt zijn. En je bent niet achterlijk, jij ziet heus wel dat ik ook niet sta te springen, maar het is niet anders. Jouw oma is een goed mens. Loyaal. En ik ben haar een hoop verschuldigd.’

Josephs nekharen gingen recht overeind staan. Hij deelde haar mening over zijn oma absoluut niet.

‘Ze heeft me geholpen, weet je. Heel wat jaren geleden inmiddels, maar dat doet er niet toe.’ Joseph zag de gezichtsuitdruk-

king van mevrouw F veranderen, alsof ze even terug was in die tijd en niet leuk vond wat ze zag.

‘Waarom? Wat heeft ze gedaan?’ Voor hem niet veel, namelijk. Hij had altijd het gevoel gehad dat ze niet had kunnen wachten om van hem af te komen, zodra het geluid van vaders glimmende soldatenkisten was weggestorven.

‘Dat is iets tussen haar en mij,’ antwoordde mevrouw F ongemakkelijk. ‘En het is al helemaal niet iets om vanavond te bespreken. Maar je oma heeft me geschreven. Vertelde me dat ze het moeilijk had met je, met je gedrag. Met je... stemmingen.’

Joseph balde zijn handen tot vuisten. Maar mevrouw F zag het niet.

‘Ze vroeg me of ik je tijdelijk in huis wilde nemen. Totdat je vader weer terug is.’

De boosheid in hem nam toe. Hij vond het niet fijn dat ze het over zijn vader had. En bovendien, wat wist zij er nu van? Hij betwijfelde of zijn oma de belangrijke dingen ook met haar had besproken.

‘Nou, ik heb u niet nodig. Ik kan prima voor mezelf zorgen.’ Hij voelde er veel voor om zijn tas te pakken en rechtstreeks terug naar het station te lopen.

‘Daar denkt je oma anders over. Volgens haar ben je driftig, agressief en nukkig. Je bent bij meer vechtpartijen betrokken geweest dan ze kon bijhouden en ze is bang. Zowel voor jou als voor zichzelf. Daarom heeft ze mij gevraagd om te helpen.’

Joseph overwoog om haar tegen te spreken, maar beseftte dat ze dat alleen maar als bewijs voor haar gelijk zou zien.

‘Ik heb je oma beloofd,’ ging ze verder, ‘dat ik je zou beschermen, voor zover dat hier mogelijk is tenminste. En wanneer ik iets beloof, dan houd ik me daaraan. Ik raad je dus aan om mij niet dwars te zitten, dan doe ik dat bij jou ook niet. We hoeven elkaar niet te mogen, we hoeven zelfs niet te doen alsof, maar

totdat je vader terugkomt, zul je het met mij moeten doen. Goed, jouw kamer is boven aan de trap rechts en je bed is opgemaakt. Dat is ook de laatste keer dat ik dat voor je heb gedaan, dus geniet er maar van. Wil je nog iets eten? Dan heb ik wel je bonnenboekje en identiteitskaart nodig, al hoop ik maar dat ze die hier accepteren, omdat je natuurlijk geregistreerd bent bij een winkel thuis. Nou, heb je die?’ Ze stak haar hand uit, wachtte op betaling.

Hij zocht in zijn zak naar het verkreukte boekje, terwijl zij zonder adempauze doorratelde. ‘Als je honger hebt, zal het wel iets kleins moeten zijn. Veel heb ik niet in huis.’

De jongen schudde zijn hoofd. Het vuur dat in hem brandde, zou al het eten dat hij doorslikte toch maar verbranden.

‘Dan stel ik voor dat je naar bed gaat. Morgen is er werk aan de winkel. Voor zowel jou als mij. O, en als het luchtalarm afgaat, moet je je aankleden en zo snel mogelijk naar beneden komen. Geen getreuzel, voor Hitler hoeft je er niet netjes uit te zien, als je maar snel bent.’

En zonder hem nog iets van welterusten te wensen, opende ze de achterdeur en liep naar buiten, Joseph alleen achterlatend.